

„Bévül van az egyetlen forrás”

S Ü M E G I G Y Ö R G Y S Z Ö V E G K Ö Z L É S E

Kovách Aladár (1908–1979) már az érettségije évében *Írói arcképek* címen irodalmi rovatot indított a *Nemzeti Élet* hetilapban. Magyar nyelv- és irodalom – francia szakon diplomázott (egy lexikonok szerint művészettörténetet is hallgatott), egy évig a Sorbonne ösztöndíjasa volt (Rajk Lászlóval).

A generációja íróit bemutató *Új szó* című lexikonát (1937) Halasy András álnéven jegyezte. „Csendes szemle ez, de itt van az egész Fialat Magyarország, a rügyek s a reménység határon innen és túl. Itt van az építő új Erdély, a soknyelvű észak és néhány szép névben déli aranykalászkok” – írja bevezetőjében az akkor 29 éves szerző. Kovách nem alkalmazott semmiféle megkülönböztetést. A korabeli magyarországi alkotókat érzékelhető szellemi hovatartozásukra való tekintet (pl. népiesek, urbánusok) nélkül vette számításba. Így természetes, hogy Bálint Györgytől, Erdélyi Józseftől Radnóti Miklósig és Vas Istvánig, Veres Péterig, Fábíán Dánieltől, Ignotuson, Fejtő Ferencen át József Attiláig, Weöres Sándorig mindenkit szerepeltet. Kovách generációja, a fiatal Magyarország soraiba számítja a történészeket, néprajzosokat (Bálint Sándortól Lükő Gáboron át Tomori Violáig), régészeket, művészettörténészeket (Balogh Jolán, Dercsényi Dezső, Bogay Tamás, Gerevich László, Grandpierre Edit, Kádár Zoltán, Váyer Lajos stb.) ugyanúgy, ahogyan néhány képzőművész is (Buday György, Gy. Szabó Béla, Lajos Ferenc). Összegzésül megfogalmazta: „három, egymás mögött álló tiszta vonala van ma a küzdő szellem Magyarországnak. Az első az Ady–Szabó Dezső–Bartók–Kodály–Rudnay–Vaszary–Csók-vonal. /.../ A második vonal Féja Gézától–Kodolányin–Illyésen–Matolcsyn–Kerék Mihályon át Németh Lászlóig fut. /.../ A nemzedék két kariatidája: Németh László és Tamási Áron./.../ Márai Sándor erőteljes ellentéte az egész arcvonalnak. /.../ A polgárt támasztja fel. /.../ A harmadik vonal közvetlen az előbbi mögött, most fejlődik ki”. Kovách Aladár¹ a „négy száz fiatal magyar író lexikoná”-ban szélesre vonja generációja, az 1930-as évek magyar művészeti és szellemi életében szereplő fiatal és középgenerációs szerzők sorát. Szemléletileg sokkal erősebben sugallja az együvé tartozást, mint az elkülönülést vagy elzárkózást. S teszi ezt éppen a 30-as évek derekán, amikor a népi irodalom megerősödésével látványosan eltávolodni látszottak egymástól a pólusok.

Szerkesztőként, irodalomszervezőként legjelentősebb, irodalomtörténeti fontosságú tette a Bolyai Akadémia (valóságosan nem működött, csak Kovách képzeletében virtuálisan létezett, talán a hivatalos akadémiával szemben tételezte) könyvsorozata, a *Bolyai könyvek* kiadása 1939–1944 között.² A sorozat általa összeállított (sajtó alá rendezte, elő- vagy utószavával, jegyzetekkel ellátott) darabjai: *Balassa Bálint összes*

költeményei (1942), *Berzsenyi Dániel minden munkája* (1943) és Ady Endre: *A tegnapi Párizs* (1942).

A legnagyobb sikerét drámaíróként érte el a főművének tartott *Téli zsoltár* című, Apáczai Csere Jánosról szóló darabjával (1940). Színházi vonzódását, dramaturgiai érzékét, a párbeszédes, tömör fogalmazásban való jártasságát már korábban is gyakorolta. ³ Két, 1935-ben írt egyfelvonásosát (*Symphonia Hungarorum*, drámai vázlat, *Szikra a szél szárnyán* – Tinódi-színmű) 1936-ban közvetítette a Rádió Budapest I. A Rádióval való további kapcsolatának stádiumai: átírta hangjátékká Linnankoski, Johannes: *Dal a tűzpiros virágról* című regényét (1938), lefordította és rádiószínpadra alkalmazta id. Dumas, Alexander *A komédiás* című színművét (1940). Lev Nyikolajevics Tolsztoj *Feltámadás*ából három- felvonásos drámai játékot írt, dramatizált, melyet Németh Antal rendezésében mutatott be a Nemzeti Színház (1939). Németh Antallal, a Nemzeti Színház igazgatójával a munkakapcsolata már korábban kezdődött, mivel a *Dal a tűzpiros virágról* című hangjátékot Németh Antal rendezte (Rádió Budapest I. 1938. okt. 15.). Kovách Németh mellett a Nemzeti Színház dramaturgja lett, és 1938-tól kezdve mindegyik munkáját a direktor állította a Nemzeti Színház színpadára (Tolsztoj: *Feltámadás*, 1939, Kovách Aladár: *Téli zsoltár*, 1940, ifj. Dumas, Alexander: *A kaméliás hölgy*, ford.: Kovách Aladár, 1943). Németh Antal lemondása, lemondatása után Kovách Aladár lett rövid időre, mintegy nyolcvan napra (1944. július vége–október 16.) a Nemzeti Színház igazgatója.⁴

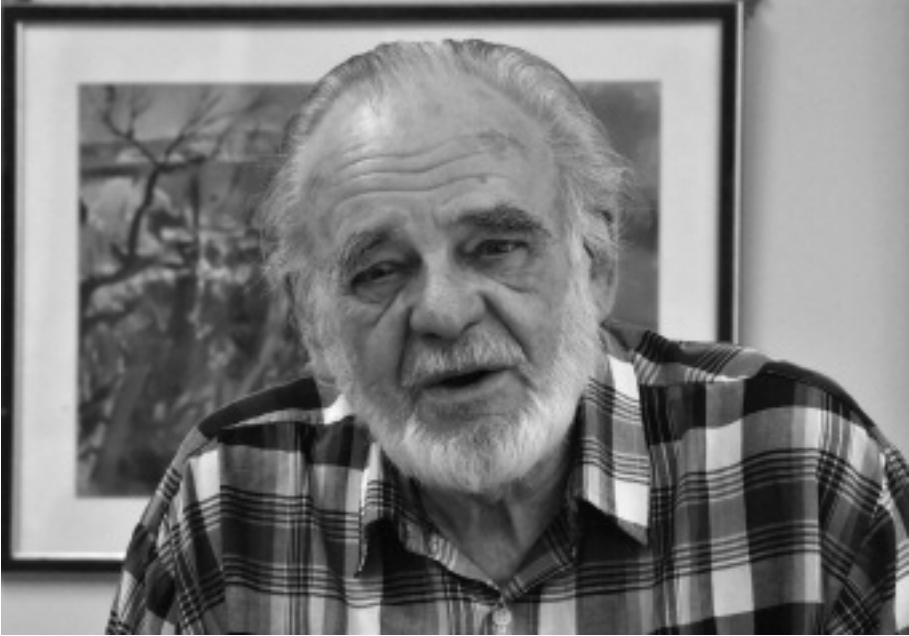
A legnagyobb visszhangot kiváltó műve a Nemzeti Színházban 1940. dec. 21-én, Németh Antal rendezésében bemutatott *Téli zsoltár*.⁵ Gombos Gyulától Németh Lászlón át Schöpflin Aladárig írtak elismerően a darabról és az előadásáról. A siker nem folytatódhatott: a németek betörése, majd a második világháború végkimenetele Kovách Aladárt emigrálásra, az ország elhagyására kényszeríthették, mert – a legenda szerint – 1947-ben ismeretlen körülmények között távozott nyugatra.

Kovách Aladár alakját és itthoni munkálkodását leghitelesebben az itt közölt levelek szerzője, Tatay Sándor idézte meg: „Kovách Aladár egyszer telefonált nekem, hogy fontos ügyben szeretne velem beszélni. Elmentem hozzá. Az asztalán maroknyi irat feküdt. Írók, művészek, tudósok számára kiállított okiratok, melyek szerint felmentést nyertek a sárga csillag viselésének kötelezettsége és a vele járó megkülönböztetés alól. Felolvasott jó néhány nevet, és azt kérdezte, melyikhez tudnám eljuttatni a fontos papírt. Kettőt vállaltam, közülük az egyik Füst Milán volt. /.../ Kézhez kaptam még egy /.../ felmentő okiratot. Ez pedig Gelléri Andor Endre nevére szolt”. Tatay megidézi a teljes, az ő életét is befolyásoló Kovách Aladár-jelenséget: „Egy szép tavaszi napon boltunk fölé új cégtábla került: Bolyai könyvesbolt, s az én nevem csak apró betűkkel: cégtulajdonos. Aki forgatja kezében a háborús évek könyvtermését, gyakran találkozik a Bolyai Akadémia emblémájával. Nehogy valaki e hangzatos címszó nyomán klasszicista épületet lásson lelki szemei előtt, és szalonruhás, rangos társaságot! Volt az Üllői út egyik nagy bérházában valami szerény kis diákokthoz. Szűk előteréből jobbra nyílt egy szoba, hat lépés hosszú, és tán három lépés széles, két vasággal, szekrénnel, asztalkával. Ebben lakott Kovách Aladár és Szamosi József.

Kovách Aladár réges-rég befejezte egyetemi tanulmányait, letette doktorátusát. Minden bizonnyal már Szamosi is, csak úgy laktak ott tovább. Ez volt a Bolyai Akadémia. Még közelebbről egy személyben Kovách Aladár. /.../ Szüntelen szervezett, szerkesztett, kiadott, inspirált. Szuggesztív egyénisége, kitűnő előadókészsége, rendkívüli műveltsége, tájékozottsága, gazdag nyelvtudása vonzotta maga köré kortársait és a nálánál fiatalabbakat. Az a nyomorúságos kis szoba, az elfeledett, a sokat emlegetettek mellett mégis létező irodalmi központtá vált. Itt ismerkedtem meg többek között Asztalos Istvánnal, Böződy Györggyel, Gombos Gyulával, Szabédi Lászlóval, Kiss Tamással, Kiss Jenővel, Cseres Tiborral, Sáfáry Lászlóval, Nagy Istvánnal, Kárász Józseffel, Szatmári Sándorral, Mikecs Lászlóval. Találkoztam ott szinte minden fiatalabb író társammal, akiket már a Szabó Pál nevével fémjelzett Kelet Népe korszakából ismertem. De szép számmal idősebbek is, akiknek könyvét Kovách Aladár szerkesztette, kiadta vagy kiadatta. A Bolyai-könyvek nagyobb része Püski Sándor rezsijében jelent meg, de volt számos, melyhez máshonnan szerezte a költségeket. Olyan is akadt, melynek kiadási költségeiről én gondoskodtam. Ezen az alapon lett a mi boltunk Bolyai könyvesbolt Kovách kívánságára”.⁶

Kovách Aladár sok emigráns magyar íróhoz hasonlóan kettős életű és életművű. 39 évesen emigrált (1947), és azután 32 évet élt s dolgozott külföldön, Nyugat-Európában. Az emigrációban írt műveinek egy jelentős része az akkori magyarországi hivatalos álláspont szerint bizonyosan nem-kívánatosnak, elfogadhatatlannak minősült. Ha be is jutott ilyen munkája Magyarországra, az Országos Széchényi Könyvtár szigorúan titkos pecsétjével az olvasótól elzárt karanténban őrizték (ezt csak 1990 után oldották föl). Különösen igaz lehet ez *A Mindszenty-per árnyékában* című művére, amelyben a koncepció per visszásságaira, a valós történésekre eredeti dokumentumok fölhasználásával sokrétűen igyekezett rámutatni. Ugyanez vonatkozhat az erdélyi magyar ügyet, Erdély helyzetét bemutató kiadványaira is.⁸ Magyarországi tiltólistáját⁹ tovább súlyosbította azzal, hogy dolgozott a Szabad Európa Rádiónál, ahol a „műsorok felvételéért és általában a produkciós (gyártásvezetési) osztály munkájáért volt felelős”.¹⁰ Részlegéhez rendezők, adásellenőrzők, zenei rendezők, színészek és bemondók egyaránt tartoztak. Kovách dramaturg és adásrendező volt egyszerre.¹¹

A Szabad Európa Rádióból történt kiválása után Münchenben¹² a *Hungaria* című hetilap főmunkatársa, majd valószínűleg rövid ideig a francia rádió magyar adásánál dolgozott. Az 1956-os magyar forradalom leverése után emigráns magyar írókkal együtt alapította Bécsben a *Nemzetőr* irodalmi folyóiratot, amelynek szerkesztője, a lap német nyelvű változatának főszerkesztője. Színmű írói pályáját belső alkotói igényei és a maga elé tűzött elvárásai szerint talán soha nem zárta le. 1955. május 3-i dátummal jelölte az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlásáról és az első világháború kitöréséről szóló – kísérletező kedvről is tanúskodó – filmforgatókönyvét: *Megállt az óra (Schönbrunn regénye) Schratt*.¹³ A hatvanas évek második felében írott *Hammeső*¹⁴ című drámája „Edit Steinről, akit 1942-ben az Auschwitz-Birkenau-i halál-

Láng Gusztáv

Torjay Valter

táborban meggyilkoltak”.¹⁵ Ezt 1971-ben bemutatták a saarbrückeni Stadttheaterben (Edit Steint 1987-ben boldoggá avatták).

Tatay Sándor az emigrációban is meglátogatta Kovách Aladárt: „Hosszú idő után, az ötvenes évek közepén találkoztam újra Bécsben Kovách Aladárral. /.../ Ugyanúgy költötte idejét és pénzét mások irodalmi boldogulására, és mindenképp a kinti magyarság művelésére. Mérhetetlen tömegű levelezése, minden bizonnyal, a határainkon kívül élő magyarok harminc esztendejének leggazdagabb dokumentumanyaga”.¹⁶ Tatay, svájci gyógykezeléséről viszi Bécsbe Kováchot, és utoljára szétnéz a szobájában: „Könyvvvel,¹⁷ kézirattal tele a lakása, napi postája akkora, mint egy hivatalé. A világ minden részébe szétszórta magyarok levelei elárasztják a szobáját, a két polc közé beszorított ágycát. Rátelepszene a szívére. Kovách Aladár a háború fordulatokkal teli éveiben egy darabig a Nemzeti Színház igazgatója volt. Ez időben csak rendezett, levélbeli instrukciókkal, a nagyvilág kontinenseket átfogó színpadán. Szereplői voltak a szétszóródott magyarok”.¹⁸ Bécsi időszakában a *Nemzetőr* szerzői gárdájának és egy kicsit a nyugati magyar emigrációnak is központi figurája lett, ugyanis az '56-os emigránsok iránt lassan enyhülő Kádár-rendszer lehetővé tette a hazautazásokat (jobbára családlátogatásokra, esküvőre, temetésre), de mivel nem lehetett közvetlenül Budapestre repülni sem Jeruzsálemből, sem New Yorkból s más nyugati fővárosokból, így Bécsben volt az átszálló, a transzfer. Így válhatott Kovách Aladár irodalmi/művészeti információs központtá. A Bécsen keresztül hazalátogatók és választott országaikba ugyancsak Bécsen át visszatérők (Gombos Gyulától Kerényi Károlyon át Tollas Tiborig, Püski Sándorig és Varga Lászlóig) meg-meglátogatták őt bécsi őrhelyén, s hozták-vitték a híreket. Ugyancsak velük és *Nemzetőr* szerkesztőként sokakkal levelezés útján tartott kapcsolatot.¹⁹ Ahogy Tatay Sándor, úgy Kolozsvárról Gy. Szabó Béla vagy Budapestről Illés Árpád, Varga Nándor Lajos is meglátogatta őt Bécsben és leveleztek. Tatay Sándor Kováchnak írt, a hagyatékában megmaradt levelek legfontosabbjait véltem 1990-ben a Bécsi Nemzeti Könyvtárban lemásolni, amelyeket most adunk közre. Ezekben a családja gondjairól ugyanolyan gyengéd figyelemmel számol be, mint a saját állapot-változásairól. Az íróársak, vagy az írószövetségi történések és a készülő könyvei, cikkei, valamint az éppen aktuális helyzetelemzése („két dolog, ami aggaszt, a népszaporulat hiánya és az erdélyi magyarság sorsa”) is helyet kaptak bennük. Ahogy írásaiból, a leveleiből is a „jó bazaltmeleg sugárzik; emberszeretet, tolerancia, engedékenység, elfogulatlanság, józanság, jókedv, pártatlanság, természetesség, életöröm gondokkal is terhelten derűs jellege”.²⁰

1. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK

Kovách Aladár
Wien XV.
Meisel str. 3/27. Ausztria

Kedves Ali.

Nekem jelenleg még piros sincsen, csak ceruza.

A címek a következők:

Weöres S. Bp. II. Törökvész u. 3/c.

Veres P. Bp. II. Gárdonyi G. u. 60.

Erdei S. Bp. XII. Kálló esperes u. 8.

Jankov. F. Bp. II. Mátrai u. 9. T.i. mindenki Budán lakik, csak a magamfajta Angyalföldön.

Tegnap voltam Pesten. Lapot késve adták oda. A kis íráson még gondolkodnom kell. Az utolsó Simeon kötetet²¹ júl. elején megkapod.

Később bővebben írok, csak a címekkel siettem.

Szeretettel ölel Sándor

(1964) VI. 26.

(ÖNB, KA 163.)

2. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK, 1967. JANUÁR 3.

Kedves Alikám!

Szilveszter napja lévén írok néhány sort, remélem, megtalál a levelem. Köszönöm a Münchenből küldött sorokat.

A nyarat szokás szerint Badacsonyan töltöttük, azaz inkább csak én magam, mert Ági²² dolgozott a tavasz óta a Bőripari Kutató Intézetben. Szeptemberben felvették az Épületgépészeti Felsőfokú Technikumba, melynek a szilikátipari tagozatán tanul, és már két tárgyból nagyon jól vizsgázott. Üveg, porcelán, cement és épületelemgyártás gépészeti részét tanulja, még szűkebben meghatározva. Ő találta ki magának, hát csak tanuljon, míg módja van hozzá. Marika megvan a szokott egészségi állapotában. Az NDK-ban két hétig velem volt, és ott meghízott. Jót tesz neki a nem zsírral, hanem olajjal vagy margarinnal készített étel, sajnos, azonban a hazai olajat és margarint nem bírja a kis maradék gyomra. A németeknél magasabb életszínvonalat találtunk a miénknél, és meglepően fejlett iparral rendelkeznek. Lefordították a második kötetet, de igen hosszú náluk a nyomdai átfutási idő. Úgy látszik, csak 68-ban lesz kész.

A nyárvégét és az őszet azzal töltöttem, hogy a Bakonyról írtam egy könyvet a Panoráma Kiadónak.²³ Ez persze olyan peremterülete az irodalomnak, de érdekes munka volt. Igen sokat csatangoltam a bakonyi falvakban és a hegyekben is. Most jöttem rá, milyen fantasztikusan szép kis hegység az. Még ennél is mélyebb hatást tett rám a levéltári anyag, amit tanulmányoztam. De szomorú történelem! De szomorú! Ha megjelenik – úgy gondolom, az ősszel – akkor majd küldök belőle.

Gondok között persze, de azért a világgal megbékélve élünk. Sokat jártam mostanában az országot, és sok embert találtam, aki méltó a rábízott feladatra, az ország népének tartozó felelősséggel teszi. Jó volt látni a Bakonyban azt a csodát, amit a bauxit, a kis szénkészlet és a rátelepített ipar mível. Csak két dolog, ami aggaszt, a népszaporulat hiánya és az erdélyi magyarság sorsa. Az, hogy ezek a magyar kultúrközösségből kizárva élnek. Nehéz megérteni, ismerve a Szovjetunió példamutató nemzetiségpolitikáját.

Jó kis enyhe telünk van eddig. Ma még a nap is süt. Kicsi ez a pesti lakás, de földig ablak.

Tegnap egy újságíró barátom volt itt, aki nemrég jött haza Észak-Koreából. Alig akartam hinni a fülemnek, annyi szép dolgot mondott. Hihetetlen vitalitás a népben és óriási léptű fejlődés. Nem véletlen a futball bravúrjuk sem. Látod, milyen a világ. Hinnem kellett a fiatalembernek. Nem elfogult, világlátott ember.

Alikám, boldog új évet kívánok. Sok szeretettel ölelünk Marikával és Ágival együtt:

Sándor

(Gépirat, autográf aláírással, ÖNB, KA 32.)

3. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK, 1969. MÁJUS 13.

Kedves Alikám!

Különféle forrásokból származó hírek jutnak el hozzám, hogy beteg vagy, kórházban vagy, de remélem, már csak voltál: kórházban és beteg. Időközben megkaptam egyszavas leveledet is. Éppoly jól esett, mint annakidején a regényciklusról írt két oldalad, melyből egy dundi kis fiatal tanárnő 35 oldalas szakdolgozatot írt. Nem kellett más neki, csak mondataidat egy-egy fejezetként az anyagból alátámasztani, és feltűnést keltett a pedagógiai főiskolán. Mert „az irodalom ismertetésben eddig nem szereplő eredeti szempontok szerint dolgozta fel anyagát, és a dolgozat a műben való eredményes elmélyülésről, és megismerésről tanúskodik”. Ne sajnáld tőle a dicsőséget, és ne haragudj, hogy leveleddel hozzásegítettem. Így is eleget gürcölt a tördemeci lány.

Egyébként februárban Szigligeten engem is mozdulatlanságra ítélték egy hétre, mert azt hitték, infarktusom van. Végül a tapolcai EKG nem mutatta ki, s azóta talpon vagyok. Béla egészítette ki a diagnózist, aki most teszi első rövid sétáit a második csapás után, s mivel a terápia kétféle: a mozdulatlanság, vagy éppen az ellenkezője, én a másodikat választottam, bástyát rakogatok mérsékelt erőbevetéssel, a cigarettát viszont nem tudom elhagyni. Darvas²⁴ is cigarettázik, és újra nősült a második után.

Gombos Imrééknél²⁵ voltunk a múltkoriban Szentendrén, ahol egy hegyoldalon építkeznek. A Kán bírja a talicskázást.

A hideg április és a rá következő tíz napos kánikula itt Badacsonyban csodát mívelt, mert a mandulától a birsalmáig minden egy hét alatt virágzott, és egy araszt hajtott az első meleg napon még alig bimbózó szőlő. A szőlővel egyébként sokat kell dolgoznunk, mert a napszámot már nem igen tudjuk megfizetni. Tíz évvel elébb zavarba ejtett, hogy anyagi tekintetben bizonyos kiváltságot élvezek mint író a haza többi dolgozóihoz képest. Ma sorra építik a pompás, villaszámba menő házakat, s a miénknek csak magunk foldozzuk a tetejét. Mondjuk, hogy hála Isten. Ági az idén végez az épületgépészeti felsőfokú technikum szilikát tagozatán. A Veszprémi Vegyipari Egyetemen szeretne elhelyezkedni laboratóriumi dolgozónak, vagy valami ceféle. Különösképpen nem akar Pesten maradni. A fenti állásra van is valami ígérete. Majd meglátjuk.

A múlt hónapban Vásárosnaményben voltam egy irodalmi est végett. Visszafelé Tokajt, Sárospatakot és a Zempléni-hegységet útbajtettem. Sok szépet és érdekes dolgot láttam. Milyen szép a Füzér vára! Jó lenne egyszer beszélgetni ezekről.

Most Marika is itt van velem, és rövidesen rá vár a szőlő kötözése. Elég jó színben van, csak az idegei. Őt nagyon megviselte, hogy nem csinálhatta tovább, amit fiatalkorában elkezdett.

Még nem tudtam, hogy betegeskedsz, mikor megadtam a címedet egy ismerősömnek, aki Szabó Dezső unokaöccse. A legnagyobb vendéglátóipari tröszt főborásza, vagy valami ilyesmi, és könyvet ír a bor történetéről, így kerültem vele össze. Szóba jött a kisalaku regény, amit Te kiadtál,²⁶ azon lelkesült fel. Ne haragudj, ha esetleg felkeres.

Most még testvéreimről valamit, akiket ismersz. Lajos bátyám nyugdíjba ment, leválasztotta lakását a kocsmától, s abban más ügyködik. Szív és tudóasztmájával kínlódik, de csak megvan feleségével együtt. Fia, aki annakidején nem tanulhatott, mint kulákgyerek, azóta taxisofőrködés közben üzemmérnöki diplomát szerzett, és a Lovászpatonai gépállomás vezetője, lányairól tudsz. Tibor öcsém fia megnősült, mindketten mérnökök Százhalombattán. Marika lány Bábólnára ment férjhez, s ott a tyukászatban és lovászatban dolgoznak. Rózi és Etti nővérem még él Veszprémben. Diákot tartanak, és csecsemőt ringatnak némi pénzért, mert a nyugdíjuk nagyon kevés. Most eszembe jutott, hogy még mindig nem fényképeztem le neked a lórintei házat. Most jöttem rá, hogy hiszen a házat ismerem. Később, de már rég ott lakott Ihászné, Jókai Etelka, több testvérem keresztanyja, és a birtokot az evangélikus egyházra hagyta. Nem értem, miért nem jössz el hozzánk?

Sok szeretettel ölelünk családommal együtt, és szívből kívánunk jó egészséget. Ha Olga néni ott van, kézcsókunk add át neki. Mária valami címet küld neki Pestről.

Sándor

(Gépirat, autográf aláírással, ÖNB, KA 20.)

4. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK, 1970. MÁJUS 27.

Kedves Alikám!

Szerencsésen megérkeztem,²⁷ a szél is hozott, és 2 órakor már Badacsonyan voltam, ebben benn volt a vámnál eltöltött rövid idő is. Ebből látszik, milyen közel lakunk. A családot még kicsit jobb színben találtam, mint mikor elmentem, ha Marika kicsit soványodott is. Ági is megjelent Badacsonyan, és volt öröm. Azóta megvolt a badacsonyi irodalmi délután, és a két napos írószövetségi közgyűlés, ahol teljesen demokratikus titkos választással megint bekerültem a választmányba. Közben megjött az első nyugdíjam (2.500). Hozzá kaptam munkaérdeméretet is, melyet holnap ad át Simó Jenő,²⁸ a volt bécsi követ, aki most mint miniszterhelyettes, ügyeinket intézi. A közgyűlés nagyon tartalmas volt, komoly és eredeti felszólalásokkal. Beszéltem Darvassal, Kahánával,²⁹ átadva neki Gerda üdvözlését. Nagyon örül, hogy Gerda érdeklődést tanúsít regényes emlékiratairól, melyből már két kötet megjelent, de sok életrajzi adata van azonkívül is, amit nem ír meg. A nyáron Szigligeten beszélgethetek vele részletesen. Kunszeri³⁰ átadta üdvözlését. Medgyesi Károly³¹ kis könyve nálam maradt, amit eljuttatok hozzád. Örülök, hogy ifj. szakosztályunk kezdeményezésére felvették a Szövetségbe. Most vették fel Solymos Idát³² is. Egyelőre nagyon érzem az utazás és a gyűlések fáradalmait. Alföldi író-olvasó találkozóim elmaradnak az árvíz miatt, ami páratlan érvágás az országnak, de megkapó az összefogás, és áldozatkészség, mely nyomában keletkezett. A Tisza, mint bizonyára tudod, soha, soha nem volt ilyen magas. Ha Szeged megmenekül, amit most már joggal hihetünk, az mégis ennek a társadalomnak az érdeme akkor is, ha egyesek kacsalábon forgó várakból mulasztással vádolnak. Mert ilyen természeti katasztrófa a történelem folyamán még nem fenyegetett. Román területen 270 000 embert telepítettek ki a veszély elől. Ebből láthatod a méreteket. Mennek a fiatal írók is a gátra. Nem minden úgy van, ahogy az Angolkert³³ környékén elképzelik. Majd később bővebben is írok. Most mennem kell a nemzetközi vásárra, ahol orosz ismerőseimmel találkozom.

Sok szeretettel ölel és hálával sok mindenért, amit neked köszönhetek. Marika külön is köszöni a lapodat, és ő is csókoltat:

Bpest, 1970. máj. 27.

Sanyi

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 161.)

5. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK, 1970. JÚLIUS 26.

Alikám!

Megkaptam leveledet, a költségeset. Sajnos, ebben a pillanatban mozgás- és akcióképtelen vagyok. Marika igen beteg. Drámai hirtelenséggel lefogyott 45 kilóra. Nem eszik. Orvost nem akar látni. Idegállapotát és az egész ház légkörét nem lehet leírni.

Közben nyakamon a szőlő, körmömre égett gondja. Azért napokon belül levelezésbe kezdek, és értesítek, hogy mit tudtam így levélelileg elintézni. Addig is szeretettel ölelek a sok cigarettától kifulladásra:

Badacsony, 1970. júl. 26.

Sanyi

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 161.)

6. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK, 1974. ÁPRILIS 1.

Alikám!

Köszönöm a Lajossal közösen írt lapot. Úgy látszik, Szatmáry³⁴ sokat jár Bécsben. Jól teszi.

Két hete Badacsonyban vagyunk Marikával, és szombatonként Ági is jön vőlegényével. Sok itt ilyenkor a tennivaló, ők is segítenek. Jelenlegi vőjelöltem szorgalmasan dolgozik a szőlőben. Ez minden esetre pozitív tulajdonság. Egyébként tanársegéd a műegyetemen a várostervezési tanszéken. A nyáron majd sokszor lesznek itt, mert vettek egy vitorlást, különben az Ági szervezi a balatoni szúnyogirtást, és az is közel hozza a tájhoz. Emellett egy épületkerámiai üzemecskét is szervez most a tsz.-nél, ahol dolgozik, mert tudod ez az eredeti szakmája. Sőt, gerencsér kisiparosi iparendélye is van másodállásban. Építtetett egy szép villanykemencét, és elég szép dolgokat bütykölget ott. Olyan aktív, hogy nekem elég gondolatban követni.

Anyósom már sokadszor van a tapolcai kórházban öreg szívével. Nyolcvanegy éves, az ő szőlőjét is istápolni kell.

Egy lírai hangulatú könyvecske a gyermekkorról a nyomdában van,³⁵ talán az ősszel előjön. Most „A sikertelen élet titka”³⁶ címmel önéletrajzi regényfélét írok apránként és nyögve. Igen nehéz ügy ez milliomm körülmény miatt.

A télen sokat betegeskedtem. Igen hosszú influenza, aztán valami bélhurutféle hozzá. Most kicsit nehezebben megy a mozgás, mégis, azt hiszem, ez a szőlő tart meg.

Marika meghízott, és viszonylag jó állapotban van, csak sokat aggságoskodik, ahogy a korabeli asszonyokhoz illik. Tibor öcsémet, aki hátgerincével rengeteget szenvedett és meggörnyedt, percek alatt összerakta és daliásan kiegyenesített a felvidéki csontkovács. Leszázalékoltan nyugdíjba ment, és most egész legényes. Isten tartsa meg ebben az állapotában. Lajos bátyám igen gyengélkedik érzelmesedéses betegséggel. Etti és Rózi megvannak öregesen Veszprémben, csak igen keveset látnak.

Hát eddig tart a családi beszámoló. Béla, gondosan betartva az orvosai javallatokat, úgy látom elég jó állapotban van az infarktusok után. Illés Árpinak szép nagy kiállításán³⁷ voltam nemrég. Sajnos, éppen akkor vitték azt is kórházba. Nem is tudom, milyen bajjal.

Hát, most csak ilyen tájékoztatót írtam, kommentár nélkül.

Arra kérlek, írd meg, az év folyamán mikor tartózkodsz Bécsben, mert ha lehet kimegyek, és minden jel arra mutat, hogy sikerül is. Nagy baj lenne, ha elkerülnénk egymást. Most úgy gondolom, egy kicsit körülnézhetnénk együtt Ausztriában. Vettem most egy új Zsigulit. Ha nem megyek túl messzi országba, akkor azzal utazom. Ausztria pedig nincs messze.

Meleg tavasz indult, de most elég hűvös van. Virágzik a kökény, és a badacsonyiak tudják, hogy kökényvirágzáskor hidegnek kell lenni.

Ha Lajos még ott van, szeretettel ölelem. Küldtem neki egy könyvet, talán odaért már Amerikába.

Szeretettel ölel:

Badacsony, 1974. ápr. 1.

(Tatai) Sanyi Márta Ági

Továbbá kívánunk áldott húsvéti ünnepeket!

(Gépirat, autográf az aláírás és az utána következő mondat. ÖNB, KA 47.)

7. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK, 1974. NOVEMBER 1.

J É Z U S

Kedves Alikám!

Jézust Luther Márton szokta odaírni levelei fölé, annak nyomán pap őseim epistoláin is megtalálható, sok bajomban hát most odaírom én is. Rózsit eltemettük Fehérváron annyi kíséreléssel, hogy nem sokkal több jutott Veres Péternek a Kerepesiben³⁸. Pedig az nagy temetés volt. Ez csak annyi, hogy szerették. Szerették a szőlőhegyben Zámolyon és Badacsonylábdihegyen, Székesfehérvárott a helyben megöregedett tisztos iparos feleségeként és a piacon, a vásárokon, ahol cipőket árult, mert szeretetet árasztott maga körül, és mindig, mindenütt kész volt a szolgálatra, ebben égett el.

Rám maradt a badacsonyi és lábdihegyi szőlő szomorú szüretje. Mert ilyen ősz még talán sosem volt, az hasonlítható csak ehhez, a negyvenegyes, amikor a katonák milliói ragadtak az orosz sártengerbe, korán odafagytak, sokan köztük magyarok. Egyetlen ép fűrtöt nem szedtünk, csak rohadtat, és Lábdihegyen kétszer lecsaptak a sereglékek, és lerugdaltak ezer liter bort. Anyósom házában átvették az uralmat az egerek. Most már talán mind elpusztultak méregtől és a drótháló, a csattanós és a virágcserepből és dióból rögtönzött egérfogókban. És hideg és nyirkosság. Szerencsére, van jó csizmám, hóálló (bujj mellém szógálló) – írja Dallos Sanyi,³⁹ akinek Daskája éppen itt van az alkotóházban, ahova végül is behúzódtam, hogy innét intézzem peremterületi ügyeimet.

Anyósom hozzánk került Pestre. Marika keze-lába újra remeg erre. Egyetlen megoldás, hogy elhelyezzük szociális otthonba. Laciéknál nem fér össze a hatéves gyerekkel, Marikát, amint felemelte fejét súlyos bánatából, gyötörni kezdte, hogy mért jár haza későn este Ági. Nagy szaladgálás után a helye már tegnapi meg is volt Sző-

cön, nagyon szép, minden gondossággal berendezett szociális otthonban. Ám tegnap este felhívtam Marikát, és közölte: anyja eszméletlen leesett az ágyról, és beszállították a Róbert Károly körüti kórházba. Hát ezek vannak, és ezért nem tudtam elmenni a hét elején Veszprémbe Gáncs Anti unokaöcsém temetésére, amiért Rózsi nővérem nagyon szomorú lett, és ő is nyolcvan, és ő is egyre gyengül.

Ezek miatt nem írtam eddig, és az emlékezetembe vésett dolgokról sem tudtam még intézkedni.

Bandinak⁴⁰ is írok, amint lélegzetet vehetek. Szép dalait nem adtam át az énekesnek, jó barátommal való konzultálás után. Mert hátha tudnánk valamit tenni gyönyörűen fülembe csengő kézzongorás versenyével és a többiekkel. Azok a dalok pedig a szövegíró személye miatt esetleg útját állják. Szóval, nem feledkeztem meg semmiről, csak egy kis levegő kell és tiszta agy. (Egyszer, vagy harminchatban albérleti szobát kerestem Pesten, és egyhelyütt ki volt írva a Király utcában: tisztességes férfi számára tiszta agy kiadó. Azért most szép pénzt fizetnék.) Az is valami, hogy ebben a pillanatban, tudom, csak rövid időre, előbukkant a nap, és ablakom alatt az arborétum fái csodálatos színekben pompáznak, köztük majdnem fekete fenyők és a nyírágak fehér cirkalmi. Sinka⁴¹ özvegye azt mondta rám, hogy én lekvár vagyok, azt hiszem, úgy értette, hogy én hagyom rám szakadni az eget és a reterátot. Lehet, hogy igaza van, mert az igazi nagy költő hősiesen eltartatja magát gyenge asszonyokkal.

No, szervusz, Alikám, egy szép lány behozta a reggelit, tejet, vaját és mézet, hát minnek nyafogok.

Ölel: Sanyi

Szigliget, 1974. nov. 1.

(Gépirat autográf aláírással. ÖNB, KA 187.)

8. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK, 1975. JANUÁR 15.

Szigliget, 1975. jan. 15.

Alikám, kedves Alikám!

Azelőtt mindig vidám leveleket írtam néked innen. Bűn, hogy mostanában mindig szomorúakkal fájdtom szíved. Félve írok, mert nem akarok véteni szíved ellen, de adjon erőt az alábbiakhoz, hogy hozzád való múlhatatlan szeretetemben, jókedvemben és balsorsomban Te jutsz eszembe.

Szilveszter éjszakáján elvesztettem Lajos bátyámat. Nagy ember volt ő a maga módján, a verandáját ellepő legyekkel együtt. Most úgy lepték el a téli napsütéses tágas tamási temetőt a fekete ruhás parasztok, olyan sűrűen. Tudod, hogy nagy vadász volt, a Bakony ismerője, de puskáját rég elvették, csak loppal néha még a fiatalok adtak kezébe egyet-egyed... Aztán ez is elmúlt. Ám mikor a pap befejezte búcsúztatását, az erdőszélen vadászpuskák szóltak. Olyan temetése volt, hogy a győri püspöknek sem lehetett külön.

Az én szorgalmas, erős, új dinasztia alapítására termett bátyámat egyszer csak úgy hívták undorító, gyalázatos, aljas szóval: kulák. Nem akkor halt abba bele, hanem most. De most is idejekorán. A csapások sorához jött még valami, amiről nem tudok most írni. Elég is ennyi az ilyesből, ugye? Erről egyszer majd beszélgetünk. Más természetű, és nem olyan zord, mint a sok sír. Fájóbb sokban még az eddigieknél, de bizonyára, mikor majd beszélgetünk róla, már csak szívet melegítő emlék lesz.

Biztosan észreveszed, hogy kicsit kuszáltak a mondataim. Most azt mondják rólam, idegkimerültségben vagyok. De nem szeretem az ilyen megjelöléseket. Egyszerűen rosszak az álmaim érthető okokból. Járkálok inkább éjszaka, mint agyon rakjam magam a sok gyógyszerrel. Hogy nyitott sírokat látok, ha lehunynom a szemem, az nem kényszerképzet, hanem természetes, és majd elmúlik.

Jobban félek az influenzától, mint az egészszől, mert ha az elkap, akkor igen nehezen tudok lélegzeni, mióta nagy beteg voltam. A lélek, az majd kibírja, az a leg-erősebb testrészünk. Ne vedd ezt úgy, mint egy bölcs materialista szentenciát. Minden rendszerre füttyülök. Ha istent szomjazik a lélek, hát adassék néki Isten, ha viaskodni kíván, jöjjenek a markos ördögök.

Csak a bigottság százalmas rettenetesen, és ezen belül is a legszázalmasabb az ateista bigottsága. Mert abból még a költészet is hiányzik, mely pedig ha nincs jelen legalább parányában, akkor holdbéli sziklatömb lesz a milliomm életű Badacsony. A részegek pedig nem énekelnek többé, csak hánynak.

Ági pénteken eljön egy hétre, ezt várom nagyon, hogy velem legyen. Aztán majd lassan nyitni kék. Csak bírjam újra az egyedüllétet a hegyen. Azt kell bírni, mert akkor vagyok erős harcállásban, ha hátamat azoknak a szikláknak vethetem.

Csak ne lennék most még inkább, sokkal inkább egyedül, mint eddig! Ez az, amiről nem írtam.

Alikám, ennek az én panaszos korszakomnak majdcsak vége lesz. De jó volna olyanokat írni, hogy mikor leírom, szinte hallanám a hangodat, amint derülsz rajta!!

Ölel: Sanyi

p.s. febr. végéig itt leszek.

(Gépirat, az aláírás és az azt követő mondat autográf. ÖNB, KA 163.)

9. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK, 1976. SZEPTEMBER 21.

Kedves Alikám!

Mint talán a nyomtatványból értesültetek, Ági férjhez ment. Stefler Imre a férje. 36 éves építészmérnök, MÁV műszaki tanácsos. Történetesen az apja a Vilma nővéremnek olyan főlegényfélje volt a harmincas évek legelején, és kollégája a siketnéma intézeti tanárságban. Továbbá vegetáriánus az apa, nyolcvan körüli, Kaposvárott él. A fiataloknak van lakásuk a Naphegyen. Fenyő u. 9-ben. A házat az Imre tervezte, és így lett neki egy társasházban. Tavaszra elkészül az Ágié is a Rügy utcában a Rózsa-

dombon, nagy kilátással a Húvösvölgytől a Gellért hegyig. Írtam, hogy titokban kezdte ezt fizetni egy szövetkezeti vállalkozásban. Akkor valószínűleg oda költöznek, csak az a baj, hogy a Boldizsár Iván⁴² kastélya elé épült éppen, és szegény Iván most alig lát ki. Az Isten nem ver bottal, hanem a fiatalokkal. Jövőre oda költöznek. A polgári esküvő Pesten volt, de arra még mi sem mentünk, csak két tanú. Az egyházi esküvőt pedig Bogláron tartották. A Stefler testvérek nyaralójában pedig a lakodalmat, melyet szerényre terveztek, végül hatvanan lettek. A Marikával csoda történt. Évek óta teljesen akcióképtelen volt. Én mindig egyedül vagyok itt Badacsonyban, nincs, aki ellásson. Az elmúlt évben többet volt kórházban, mint otthon. De ebből az alkalomból feltámadt, és kifőzte a hatvan személyes vacsorát, és még mindenkit feltarisznyált maradékkal. Pesten készültek az ételek, és kocikkal vittük le. Katolikus templomban esküdtek, mert a fiú családja nagyon vallásos, és maga az Imre is. A család jóbarátja az esperes. Luteránusságunkra tekintettel ökomenikus hangot ütött meg, és végigmondta a Miatyánkat „Mert tiéd az ország stb.”

A mi családukból ott volt még két élő testvérem, Etti és Tibi. Rózsi nővérem, sajnos, nem lehetett ott. Ő nem is tud semmit a világról, csak néha szól Ferenc József korabeli dolgokról, úgy mintha abban élne leányfejjel. Ott volt Lajos bátyám özvegye, gyermekei és unokák, Tibor gyermekei és szintén unokák. Illés Árpiek és Takáts Gyula⁴³ egyedül, mert a felesége a nyáron szívinfarktust kapott.

Mindig folyik az eső, és rothad a szőlő, pedig jó termés lenne. Viaskodom a seregélyekkel, meg a kirándulókkal. Mindenki csipegeti. Egyedül voltam egész nyáron. Segítségét is alig kaptam a munkához. Ági néha vasárnap lejött Imrével, de azok meg mindig vitorlázna. Körülöttem már minden szőlő kipusztult. Az állami gazdaság is kivágatta. Csak a laponon termelnek, és az osztrák Lenz Moser tanítja őket lugos szőlőn hitvány bort termelni nagy mennyiségben. Így is jó, mert elég jó a répatermés, és számításaim szerint kb. háromszázezer mázsa cukor kerül a magyar borokba. Ahol jó bor teremne, ott is éretlenül szüretelnek. Én megvárom, amíg megérik, akármennyi elrothad belőle.

A tavasszal leadtam egy önéletrajzi ihletésű regényt Lődörgések kora címmel.⁴⁴ Talán a jövő tavaszra elkészül vele a nyomda. A tavasz végén és a nyáron írni nem tudtam a szőlőtől. Csak most egy-két hete. Megírtam a hegyről szóló keserveimet ismeretlen 40 oldalon. Talán az Új Írásban jelenik meg.⁴⁵

A bécsi TV szatelitképén látom, hogy a Genfi tó fölött nincsenek felhők. Itt még vannak, de majd jön a magasnyomás északkeletről. Tükön ülök, hogy meddig várhatok a szürettel.

Volt itt egy kedves kis asszony üzenettel Bódiséktől, de több vendég volt, nem tudtam vele eleget beszélgetni.

Sok szeretettel ölel Bandiékkel együtt: Sanyi

1976. IX. 21.

(Gépirat, autográf aláírással. ÖNB, KA 20.)

10. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK

(1978. dec. vége-1979. jan. eleje)

Kedves Alikám!

Bizony, régen nem írtam néked. A nyáron küldtem egy könyvet, a Lődörgések kora címűt, mely visszajött „hiányos csomagolás” miatt. Elázott rajta a címzés valahol. Vagyok úgy, hogy minden szarság kedvemet szegi. Szeptember óta pedig rengeteget szenvedek lumbágóval. Legutóbb a kis Rudas kórházban kezelt a vejem sógora, aki ott főorvos. Ma az első nap, hogy némi javulást érzek. A bal forgómban van kitapintható góc, és kisugárzik a keresztcsontomba. Lealázó fájdalom. Ilyenkor gyöttrődnek urológiai műtéteim nyomai is.

A Lődörgések önéletrajzi regény. A gyermekkorról szól a Meglepetéseim könyve, ez az ifjú korról. Nemsokára befejezem a trilógia utolsó kötetét, Lyuk a tetőn⁴⁶ címmel, de hogy mikor jelenik meg, azt a kiadók és nyomdák mennyei felelősei mondhatnák meg. Lassan készül, és novella ciklus-szerűen, hogy részleteiben megjelenhessék a folyóiratokban.

Októberben meghalt Erdélyi József.⁴⁷ Engem kért fel lánya és az Írószövetség, hogy mondjam el a temetési beszédet. Sajnos, Badacsonyan kaptam a hírt, és mozgásképtelen voltam fájdalmas betegséggel. A pécsi Jelenkor című folyóiratban írtam róla a decemberi számban.⁴⁸ Ez sem volt könnyű, a cikket visszakaptam átalakítás végett. Átalakítottam hát lírai hangulatúra. Megvallottam barátomnak,⁴⁹ ennyi, amit tehettem. Novemberben a debreceni Alföldben⁵⁰ például gyalázatosan írtak és illetlenül a nagy költő halála alkalmából.

Bizony elmúlnak lassan mind, akikhez emlékeim fűződnek. Testvéreim közül már csak Etti és Tibor él. Etti szegény Veszprémben, egyedül. Sajnos sem olvasni, sem televíziót nézni nem tud. Mivel nincs mellette senki már, akit ápoljon, viaskodik a lakásában állítólag elburjánzott penésszel és salétrommal. Tele haraggal, hogy nem látja azokat az ártalmakat más, csak ő maga. Bélánál voltam az ünnepek előtt. Elbeszélgettünk késő éjszakáig. Arról is szót ejtettünk, hogy jó lenne elutazni Bécsbe, ha felmelegszik az idő.

Marika az utóbbi hetekben kicsit gyengélkedett megint, de egyébként az előző évekhez képest jobb állapotban van. Ágiék jól megvannak egymással. Hálát adunk az Istennek, hogy ilyen vejjünk lett. Csak az unoka maragat ígérte.

Azt írtam, hogy a badacsonyi házunkat építgetjük újjá. Megtorpantunk vele, mert a 77-es keresetemre, melyből elindultunk, igen magas adót vetettek ki. A hátralévő öt Imre (a vejem) leginkább maga bütyköli Ági segítségével, mert én nem sokat érek jelenleg a testi munkában.

Feladom most a könyvet megint. Jan. 2-től 28-ig Szigligeten leszek az írók házában (címmek elég a nevem és 8264. irányítószám). Ha állapotom úgy kívánja, onnét átjárok Hévízre, februárban pedig szeretnék a hévízi Termál szállóba költözni két hétre, ami igen költséges, de a család szerint is meg kell tenni. Ott tudok dolgozni, de kórteremben nem.

Vásáry Tamás

Kocsis Zoltán

Ma dec. 30-a van, és 11 fok meleg. Ilyet még nem értünk. Bár a Kárpátok fölött már kemény tél van, nagyon is kemény. Nem tudom, óv-e még minket, magyarokat a Kárpátok?

Alikám kívánok néked családommal együtt istenáldotta új esztendőt. Elhíztam a sok mozdulatlanságban, nappal is gyakorta fekszem. Krudyt olvasok, Gogolt és az osztrák Traklt, akit nagyon megszerettem. Ezt az osztrák Csáth Gézát. Mindezek az urak tanúsítják, hogy nincs határ a próza és a költészet között. De nem úgy, mint jelen költészetünk hamis prófétái.

Sok-sok szeretettel ölelünk.

Sanyi Marika, Ági, Imre
(ÖNB, KA 186.)

Keltezetlen levelek

11. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK

Alikám!

A Westbanhofról írt lapodat is megkaptam. Úgy gondolom, Jóskaéktól már kap-tál választ, leveleztem velük, és elküldtem a képet is. Most végre feljutottam Pestre, és a napokban felkeresem őket, telefonjuk nincs. Pillanatnyilag családi ügyekkel és kocsijavítással vagyok elfoglalva. Marikával egy Badacsonyba került öreg orvos csodát mívelt, hetek alatt felszedett hat kilót. Ez hát jó. Közben azonban én vérhast kaptam, és most lábadozom. Ági pedig egy súlyos bélfertőzés után két hétre makacs közepes lázt kapott. Most felhoztam Aligáról, hogy kivizsgáltsassuk. Egyébként, úgy látszik, állást változtat. Arról majd még írok, és egyébként is napokon belül kapsz tőlem levelet. Lehetőleg még ma este elmegyek Jóska-hoz. Ha eddig nem teljesült, amit kértél tőle, igyekszem elintézni okosan. Dallos könyvet⁵¹ még nem sikerült szereznem. Veszprémben, sajnos, nincs.

További levél-ig is szeretettel ölelünk: Sanyi
(ÖNB, KA 187.)

12. TATAY SÁNDOR KOVÁCH ALADÁRNAK

Most pedig valóban abba hagyom a dohányzást, az utolsó cigarettát behajjítottam a tejes zacskóba. Mert itt zacskók vannak és nem olyan szép papírvulkánok, amilyeneket a kisember szokott hozni. Akit egyébként szívélyesen üdvözlök. Nicht vergessen! Übergében!

Kedves Alikám!

Ragyogó napfényben tündököl a déli széltől felporzalt Balaton, kint 16 fok meleg van, a levéltelen fákon még mindig akadnak édes, fonnyadt szilvák, és végre a füge is beérik kínjában, amelynek már a nyár közepén kellett volna. Ezek remek dolgok, de

ezen kívül minden rettenetes. Tán írtam már, hogy mire nagy nehezen elhelyeztem volna Anyósomat Szócön a szeretet otthonban, kórházba került, és betegem nem veszik fel. Míg Pesten voltam, Marika félre nyelt, és mert a sok gyógyszerrel nem jók a nyelő reflexei, ismét megmerevedett állapotból a csodával határos módon sikerült visszahozni, de nem maradt ez az idegek újabb sérülése nélkül. Egy hete ismét lejöttem, Veszprémen keresztül, mert úgy volt, hogy Ettit kórházba kell vinni vesekövével, Rózsi nővérem pedig tehetetlenül marad ott. Egyelőre elkerülte a kórházat, csak nem tudom, meddig. Ide jöttem milliom elmaradt ügyet intézni, ám megérkezésemkor mindjárt ágynak dültem régi operációs terület gyulladása miatt, igen nagy fájdalommal. Akkor köd volt, és hiába másztam az ablakhoz, három napig egy lelket nem láttam. Végre jött a postás kislány, ami még csak sejtette a veszélyt, majd néhány órával később a másik távirat, hogy sógorom Fehérváron utána ment egy hónappal elébb meghalt feleségének. A legtisztább példája annak, hogy a reménytelenségbe milyen könnyen bele lehet halni. Anyagi természetű baj hozzá, hogy lakásukból egy hete jelentettük ki az anyósomat, mert csak innen mehetett a Veszprém-megyei otthonba. Ha nem jelentjük ki, megmarad nevéen a szép lakás, és valamit kezdenek vele az utódok. Így elreppent a semmibe. Én most már elég jól vagyok, de nem merek kocsiba ülni és rázatni magam. Üzentem orvosért, Takács Lajos barátomért, aki Sikátorból, Tamási közelségéből származik, és gyerekkori ismeretség, de visszaizentek, hogy nem jöhet, mert két napja meghalt. Két éve már volt hasonló bajom, és a maradék gyógyszerek itt voltak, azokat beszedtem. Akkor nem ajánlották a műtétet, csak hogy kerüljem a sok izgalommal járó strapát. Ezt kerültem is, amíg lehetett. Most nem lehetett.

Most jönnek a táviratok, hogy szükség van rám, de nem mozdulok, mert össze akarom szedni magam, és ezt csak itt tudom. Nem akarok a következő lenni fölöslegesen. Majd eltemetik a holtakat. Az erőm végső határáig cselekedtem, és vannak még bőven befejezetlen dolgaim. Családom csak annyit tud, hogy gyengélkedem, és nem értenek. Talán majd feleszmél és megérkezik Ági. Ma már felszedegettem a kardvirág hagymáit, és sárgarépából, meg osztrák leveskockából hatalmas húslevest főztem. Lassan mindenféle osztrák tasakételeket árulnak itt, legtöbbszörre kooperációban csinálják. Bár már ide érne a Tip-top is. Még van néhány dobozzal abból, amit hoztunk.

Megvan a Remenyik féle Por és hamu,⁵² amint Pestre megyek, küldöm. Talán jó is lenne, ha Ági ott lenne, igaz más a Léman tó és mások a piaci bódék, de odébb a Kahlenberg és azon túl minden, a boldogságnak vagy boldogtalanságnak pedig nincsen tárgyi és embertársi forrása. Bévül van az egyetlen forrás. Nem mintha ezen urak lennénk. A Léman tó vagy a piac csak látszólag nem mindegy és az sem eldöntött dolog, hogy jobb-e a Bandival élni, vagy jobb nélküle. A megszabadulásnak szerintem irrdatlan varázsa van. Persze, ha maradt valami belőlünk. Ha nem maradt, az nyavalyás dolog. Hogy maradt, vagy nem maradt, az nem attól függ, hogy az ember férfi, vagy nő. Továbbá nincs öregség, meg nincs évek száma, meg ilyesmi. Az idők végtelenség-

géhez mérten hatvan év, vagy néhány év mindegy. Mit kezdjen a magára maradt hatvan éves? Csodálatos órákat.

Té pedig írj, és írj és ne a múltért, hanem a holnapért, mert akkor a súlyponton állsz, és nem billent ki akármilyen szél. Ha nem hinnék ebben a súlypontban, akkor most rohannék holtakat temetni, és inognék a szélben, míg ki nem fordul a gyökerem. Ha van megpróbáltatás, iszonyú még Jób mértékeivel mérve is, akkor az az enyém. És fogódd meg jól, ne vedd istenkáromlásnak: a lelkem épp olyan könnyű, mint mások. Két angyal támaszt jobbról-balról. Nem az elköltözött apám-anyám, nem elmúlt szerelmeim jótét lelkei a túlvilágról, csak egyszerűen két kis idegen angyal az égből. Az angyalokból rengeteg van, jut mindenkinek, jut féljünk.

Szeretettel ölel: Sanyi
(ÖNB, KA 187.)

JEGYZETEK

- 1 Munkásságáról részletesebben: Petővári Ágnes: *Kovách Aladár portréjához*. Somogy, 1987. 5. sz., Hartványi István: Kovách Aladár bibliográfiája. Szenci Molnár Társaság, Bp., 1994. Ezentúl: Hartványi 1994.
- 2 Sorozaton kívül: Sinka István: *Vád* (1939), Bartha Miklós: *Kazár földön* (1939).
Turul falufüzetek: Sinka István: *Az élők félnek* (1939), Bodnár István: *Ludas Matyi* (1939), Györfly István: *Szilaj pásztorok* (1939), Erdélyi József: *Mutató* (1939), Veres Péter: *Az Alföld parasztsága* (1939).
Bolyai könyvek: Böződi György: *Székelyek* (1943), Cseres Tibor: *Zöld levél árnya* (1942), Giraudoux, Jean: *Sellő* (ford. Zilahy Lajos, 1943), Gombos Gyula: *Álom az országról* (1941), Guéhenno, Jean: *A negyvenéves férfi naplója* (ford. Fojtényi Mihály, 1942), Jankovich Ferenc: *Elégia* (1941), Kárász József: *Családi tűzhely* (1941), Kodolányi János: *Baranyai utazás* (1941), Kovách Aladár: *Téli szoltár* (1941), Kovács Imre: *A paraszttételeforma csódjé* (1940), Leskóczy Mihály: *Francia bírádó* (1940), Makkai János: *Válság Amerikában* (1942), Mályusz Elemér: *A magyar történettudomány* (1943), Medgyesi Károly: *Teleki-tér* (1943), Mikecs László: *Románia* (1940), *Csángók* (1941), Németh László: *Szegfű Gyula* (1940), *Széchenyi* (1942), Pudovkin: *A film technikája* (ford. Székely György és Jenei Imre, 1943), Sértő Kálmán: *Gyászjelentés* (1940), Sinka István: *Denevérek bonfoglalása* (1941), Szabédi László: *Alkotó szegénység* (1939), *Véér Anna alszik* (1941), *Szalay Lajos hatvan rajza* (előszó: Kassák Lajos, 1941), Szathmári Sándor: *Gulliver utazása Kazobíniában I-II.* (1940), Szűcs Sándor: *A régi Sárrét világa* (1942), Takáts Gyula: *Családfa helyett* (1941), *Hold és hárs* (1943), Tatay Sándor: *Csipke* (1942), *Húshagyókedd* (1943), Veres Péter: *Gyepsor* (1940), *Ember és írás* (1941).
- 3 Első, nyomtatásban megjelent ilyen munkája: *Csodálatos május*, drámai játék három felvonásban. Történet 1930 tavaszán, három hét alatt. Folytatásokban megjelent: Nemzeti Élet, 1928. aug. 12. (VIII. évf. 32. sz.) – 1929.
- 4 Több lexikon is említi, hogy a Nemzeti Színház igazgatásáról való lemondása előtt a Nemzeti Színház teljes archívumát, jelmez- és díszlettárát – Demény Pál segítségével – Svédország védnöksége alá helyezte.
- 5 A kolozsvári Nemzeti Színház előadását Marosvásárhelyen is vendég-játszották (1943). Legutóbb, 1986-ban a győri Kisfaludy Színház társulata tűzte műsorra. A színház vendéjátékeként Budapesten, a Thália Színházban is bemutatták.
- 6 Tatay Sándor: *Hét szűk évtized*. Lyuk a tetőn. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 95., 140.

- 7 *A Mindszenty-per árnyékában*. Dokumentumok, pásztorlevelek, rendőri utasítások, jegyzetek. Archivum Hungaricum, 160. Innsbruck, 1949.
- 8 Zathureczky Gyulával: *Die siebenbürgische Frage*. München, 1965.
- 9 „A Szabad Európa Rádiót Magyarországon a kormányzó kommunista párt és kormány hatóságai, hivatalai és tájékoztatási orgánjai az ország és a nép ellenségének, magyar munkatársait hazaárulónak nevezték.” Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kerben*. A Szabad Európa Rádió története. Európa Könyvkiadó, Bp., 1996. 69. Ezentúl: Borbándi SZER 1996.
- 10 1951. aug. 13. – 1953. jún.30-ig volt a SZER alkalmazottja. Borbándi SZER 1996. 567., 39.
- 11 Birbándi SZER 1996. 101., 107-108. Talán egyik kiemelkedő munkája lehetett Márai Sándor: *Kassai polgárokjának rádiószínházi megrendezése*. A bécsi Nationalbibliothek Kovách Aladár hagyatékában fennmaradt a darab előtt elmondott bevezetőjének írásos változata és Márainak egy vasárnapi levele, amit publikáltam: „*Ami az életünkben szép volt*” Márai Sándor 1951 karácsonyán a Szabad Európa Rádióban. Népszabadság, 1995. dec. 23.
- 12 Münchenben, a Szabad Európa Rádiónál történt alkalmazása előtt, 1950-ben főszerkesztőként indította a „katolikus magyarság” hetilapját, a *Szózatot*. Valószínűleg finanszírozási problémák miatt a lap csupán 12 számot ért meg.
- 13 *Életünk*, 2014-8. LII. évf. 45-75.
- 14 Megjelent az Új Látóhatár 1967/ 3., 6., 1968/3. számában. *Aschenregen* címen, németre fordította Eberhard Johow.
- 15 Hartyányi 1994. 9.
- 16 Tatay Sándor: *Hét szűk évtized*. Lyuk a tetőn. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 305-306.
- 17 Sümegei György: *Kovách Aladár könyvei között*. Bécsi Napló, 2014. március-április, XXXV. évf. 2. sz. 8.
- 18 Tatay Sándor: *A szezon vége*. Magvető Kiadó, Bp., 1992. 39-43. Tatayéhoz hasonlóan elismerő hangon emlékszik meg Kováchról Gombos Gyula is. „Kovách Aladár /.../ a harmincas évek közepétől a háború végéig egyik legkiválóbb szellemi embere volt a népi mozgalomnak. /.../ Nincsen senki, akinek az én nemzedékem, indulásában, annyit köszönhetett, mint Kovách Aladárnak”. Gombos Gyula: *Eszmélet* (Emlékezések és elmélkedések), Püski, Bp., 1999. 137-140., 240-241.
- 19 A hozzá írt leveleknek a hagyatékában megmaradt részét zeneszerző öccse, Kovách Andor és huga, a kor ismert, Párizsban élő emigráns íróője, Arnóthy Kriszta a bécsi Nationalbibliotheknek (ezen-túl: ÖNB) adta el. E gyűjteményben bécsi ösztöndíjasként (1990) kutattam, számos fontos darabját, együttessel publikáltam a 11. jegyzetben említett Márai előadáson kívül: *Szalay Lajos levelei Kovách Aladárhoz* (Dokumentumok – Österreichische Nationalbibliothek, Wien). Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXIII-XXXIV. Miskolc, 1996. 529-545., „*Megsérült a hitem a ma élő magyarokban*”. Adalékok Brogyányi Kálmán életrajzához. Fotóművészet, 1997/1-2. 86-87., „*Az idő örlésének kitéve*” (Somogyiné Nagy Éva: Önéletrajz). Korunk, 2006/12. 129-131.
- 20 Vekerdí László: Tatay Sándor: Lódörgések kora. Jelenkor, 1978. okt. XXI. évf. 10. sz. 984-985.
- 21 Tatay regénytrilógiája *A Simeon család* (*A Simeon ház, A második leány, Kenyér és virág*), 1960.
- 22 Ági Tatayék leánya; a felesége: Marika, testvérei: „Lajos bátyám”, „Tibor öcsém”, „Rózsai és Etti nővérem”, „Vilma nővérem”.
- 23 *Szülőföldem a Bakony (útirajzok, visszaemlékezések)*, 1967.
- 24 Darvas József (1912-1973) író, 1959-től haláláig az Írószövetség elnöke volt.
- 25 Gombos Imre (1916-?) tanár, verseket, novellákat és tankönyveket írt, műfordító.
- 26 Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Regény két kötetben. Sziget i. d. Wárt-Burgenland-Ausztria. Szerk.: Kovách Aladár. A Sziget Könyvei, 1964. Bevezető: Kovách Aladár: *Az Idő nagy regénye*.
- 27 Tatay valószínűleg ekkor Bécsben volt Kovách Aladárnál. 1973 őszén is meglátogatta, amiről egy Gombos Gyulának közösen írt levelük tanúskodik: „Alival közel egy hónapot együtt töltöttünk, utazgatva jó öreg N.D.K. kocsimon Lausanne-Genf-Bécs között. Sokat emlegettünk temérdek egyéb beszélgetnivalónk között. Ölel szeretettel Tatay Sanyi”. Dunamelléki Református Egyházke- rület Ráday Levéltára, Gombos Gyula levelezése C 255 (1.)

- 28 Simó Jenő (1925–?) irodalomtörténész, kritikus, bécsi nagykövet (1967–1970), művelődési miniszterhelyettes (1970–1974.)
- 29 Kahána Mózes (1897–1974) író, költő.
- 30 Kunszery Gyula (1906–1973) költő
- 31 Medgyessi Károly (1907–1986) író, a levélben említett „kis könyvét” nem tudtam azonosítani.
- 32 Solymos Ida (1922–1995) költő, műfordító.
- 33 A Szabad Európa Rádió a müncheni Angol Kertben működött.
- 34 Szathmáry Lajos Amerikában élő költő, újságíró, akinek a versválogatását Kovách szerkesztette: Szathmáry Lajos: *Ajándék. Válogatott versek 1935-1970.* Sajtó alá rendezte és az Utóhangot írta Kovách Aladár. Szenci Molnár Társaság, Bp., 1992.
- 35 A *Meglepetéseim könyve* című önéletrajzi regényére (1974) utalhat.
- 36 Talán a végül is a *Lődörögések kora* címen megjelent (1977) önéletrajzi regényéről van szó.
- 37 Illés Árpád (1908-1980) festőművész, közös barátjuk, 1974-ben az Ernst Múzeumban volt kiállítása.
- 38 Veres Péter (1897–1970) író, 1970. április 16-án halt meg Budapesten.
- 39 Dallos Sándor (1901-1964) író.
- 40 Bandi – valószínűleg Kovács András, Kovách Aladár Svájcban élt zeneszerző testvére.
- 41 Sinka István (1897–1969) költő, író.
- 42 Boldizsár Iván (1912–1988) író, publicista, szerkesztő.
- 43 Takáts Gyula (1911–2008) költő, író, műfordító, kritikus, Tatayval együtt járt a pécsi egyetemre, Kovách Aladár két könyvét adta ki.
- 44 A *Lődörögések kora* című önéletrajzi regénye 1977-ben megjelent.
- 45 Az Új Írás, a Jelenkor és a Kortárs évfolyamaiban (1980-ig) sem találtam ilyen írását Tataynak.
- 46 A *Lyuk a tetőn* című önéletrajzi regénye, a trilógia zárókötetete 1980-ban, Kovách Aladár halála után jelent meg.
- 47 Erdélyi József 1978. október 4-én halt meg.
- 48 Tatay Sándor: *Emlékezés Erdélyi Józsefre.* Jelenkor, 1978. december, XXI. évf. 12. sz. 1153–1156.
- 49 A Jelenkorban megjelent nekrológiájában Tatay Erdélyit a saját verse idézésével vallotta barátjának: „Ősszel egy régi jó barát/gondol reánk a messzeségből,/s jószagú, ritka ibolyák/idéznek tűnt tavaszt az égből”. Egyebekben elismeri Erdélyi költői értékeit, Németh Lászlót is idézve: „Erdélyi József a mi nemzedékünk legteljesebb lírai hajtása”.
- 50 „Az utóbbi két-két és fél évtizedben az irodalmi értékrend szélére került, mert korábbi eszmei tévedései bezárták előtte a kapukat. Költészete nem bírta el a kor új terheit, a népköltő-póz rámeredett, nem tudott többé szinkront találni korával. /.../ Búcsúztassuk azt a költőt, aki 1920-1938 között volt. /.../ A benne jelenlévő misztikus, anarchista elemek /.../ sodorták emberileg-politikailag tétuakra, egészen a nyilasokig”. Bényei József: *Erdélyi József 1896-1978*, Alföld, 1978. november, XXIX. évf. 11. sz. 94-95.
- 51 Nem lehet tudni, hogy melyik Dallos Sándor könyvről van szó (pl. *Az ember nyomában* (önéletrajzi regény, 1972), *Támadás a Szellő utcában* (elbeszélések, 1975), *Fúj a szél* (elbeszélések, karcolatok, 1978).
- 52 Remenyik Zsigmond (1900–1962) író, *Por és hamu* című regénye 1955-ben jelent meg.